

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
„ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА”

ГЛАДУН Тетяна Олександрівна

УДК 37.043.2: 373.3 – 056.34]: 364:005.336.2043.3

**РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З АУТИЗМОМ
В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ**

13.00.05 – соціальна педагогіка
23 – соціальна робота

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Старобільськ – 2020

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано в Державному закладі „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ), Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Харченко Сергій Якович,
Державний заклад „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
(м. Старобільськ), завідувач кафедри соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Омельченко Світлана Олександрівна,
Державний вищий навчальний заклад
„Донбаський державний педагогічний університет” (м. Слов’янськ), ректор;

кандидат педагогічних наук, доцент
Гніда Тетяна Борисівна,
Комунальний вищий навчальний заклад
„Харківська академія неперервної освіти”,
старший викладач секції спеціальної та
інклюзивної освіти кафедри виховання та
розвитку особистості.

Захист відбудеться 3 липня 2020 року о 9.00 годині на виїзному засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.053.01 Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ) за адресою: 93404, Луганська обл., м. Северодонецьк, вул. Лисичанська, 1-б, мала конференц-зала № 1 (3 поверх).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” за адресою: 92703, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1.

Автореферат розіслано „___” червня 2020 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н. І. Черв’якова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В умовах докорінного реформування системи освіти України, розбудови та впровадження інклюзивного підходу до навчання дітей із різним рівнем здоров'я та можливостями розвитку, одним із пріоритетних напрямів соціально-педагогічної роботи в закладах загальної середньої освіти стає підготовка учнівства до життя, формування в дітей навичок соціальної взаємодії на засадах толерантності та взаєморозуміння.

Одним із найбільш актуальних завдань сучасної початкової ланки освіти згідно з Концепцією Нової української школи є формування соціальної компетентності молодших школярів, що визначає успішність їх у повсякденному житті, стимулює інтеграційні процеси в дитячому колективі, дозволяючи кожній особистості не тільки адаптуватися, але й активно впливати на важливі події, засвоювати суб'єктні соціальні позиції, відігравати різні соціальні ролі, змінювати навколишню дійсність і себе саму.

Окрему групу дітей, які активно залучаються сьогодні до інклюзивного навчання в середовищі закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), становлять учні зі специфічним типом психосоціального розвитку, для номінації яких використовують узагальнену назву „діти з аутизмом”. Донедавна такі діти залишалися поза увагою вітчизняних педагогів через те, що аутизм розглядали в наукових колах радянського та пострадянського простору, зокрема й в Україні, переважно з медичних позицій (В. Башина, М. Гуревич, Д. Ісаєв, К. Лебединська, М. Озерецький, М. Певзнер, Г. Сухарева, Л. Шипіцина та ін.), як важкий дефіцитарний психіатричний розлад у дітей, що спричиняє їхню повну або часткову соціальну ексклюзію, позбавляючи здатності оволодівати мовою та соціальною поведінкою, навчатися та професіоналізуватися.

Концептуальні засади розробки проблеми аутизму в аспекті пошуку шляхів соціальної інтеграції дітей із цим порушенням було закладено в працях зарубіжних учених (Ф. Аппе, Г. Аспергер, Л. Вінг, К. Гілберт, Л. Каннер та ін.), завдяки розвідкам яких було обґрунтовано можливості педагогічної та соціально-педагогічної корекції поведінки дітей з аутизмом, формування в них соціальних навичок, розвитку здатності до соціальної взаємодії та входження в соціум на паритетних засадах для реалізації їхніх прав у суспільстві, зокрема й права на отримання загальної середньої освіти.

Поширення інклюзивного підходу в освіті зумовило активізацію вітчизняних наукових розробок у галузі корекційної педагогіки та соціальної медицини щодо обґрунтування нових теоретичних підходів до навчання, виховання та організації життєдіяльності дітей з інвалідністю, зокрема з аутизмом (Н. Івашура, А. Колупаєва, О. Мірошник, К. Остроська, Т. Скрипник, В. Тарасун, А. Чуприков, А. Шевцов, Д. Шульженко та ін.), що забезпечило поступове подолання стереотипів та упереджень, які заважають інтеграції в суспільство зазначеної категорії дітей.

Із соціально-педагогічних позицій різні аспекти порушеної проблеми знайшли висвітлення в наукових працях О. Безпалько, А. Капської, Н. Мирошніченко, С. Омельченко, С. Харченка, М. Чайковського, Ю. Чернецької,

Я. Юрків, які розглядали питання соціалізації дітей з інвалідністю як важливий складник загального процесу включення осіб з особливими освітніми потребами в соціальне середовище в умовах інклюзивної та інтегрованої освіти.

Важливе значення для нашого дослідження мають ґрунтовні дисертаційні розвідки останніх років, у яких висвітлено можливості інтеграції дітей і молоді з інвалідністю в освітнє та соціальне середовище, обґрунтовано психологічні, педагогічні та соціально-педагогічні основи соціального та індивідуального розвитку дітей з аутизмом, соціально-педагогічної корекції їхньої поведінки (М. Андрєєва, К. Волкова, Т. Гніда, О. Добровіцька, К. Островська, О. Рассказова, Л. Рибченко, Г. Хворова та ін.).

Аналіз праць учених засвідчує недостатню дослідженість та відсутність цілісного підходу до теоретичного обґрунтування та інструментальної розробки проблеми розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому мейнстрімінгу, адже гостро постають питання посилення соціально-педагогічної роботи з дітьми зазначеної категорії в умовах ЗЗСО, створення та впровадження програм індивідуальної соціально-педагогічної підтримки дитини та родини, наближення освітнього середовища ЗЗСО до потреб дітей з аутизмом тощо.

Необхідність пошуку шляхів розв'язання порушеної проблеми, зумовлена низкою *суперечностей* між: орієнтованістю міжнародної та української спільноти на розширення доступу до реалізації прав у сфері освіти для людей із важкими дефіцитарними психосоціальними порушеннями й неготовністю вітчизняної системи освіти, педагогічної та батьківської громадськості до сприяння активній інтеграції цієї категорії осіб в освітнє та соціальне середовище; соціальною потребою в інтеграції дітей з аутизмом у систему загальної середньої освіти як чинника їхньої соціалізації і соціальної реабілітації та недостатньою розробленістю теоретико-методичних підходів до створення інклюзивного середовища ЗЗСО, де б ураховувалися інтереси та потреби цієї категорії дітей; пріоритетністю розвитку соціальної компетентності дітей з інвалідністю, зокрема й з аутизмом, на початковій ланці загальної середньої освіти та обмеженням такої можливості через недостатність науково-практичних засад продуктивної організації соціально-педагогічної діяльності психологічної служби ЗЗСО із забезпечення індивідуалізованої підтримки учнів із важкими психосоціальними порушеннями; необхідністю використання потенціалу сучасного інформаційного суспільства для освітньої інтеграції дітей з аутизмом та недостатньою інноваційно-технологічною забезпеченістю процесу розвитку соціальної компетентності цієї категорії дітей у ЗЗСО.

Ураховуючи актуальність проблеми, її недостатню теоретичну й практичну розробленість у сучасній соціально-педагогічній теорії та практиці, виявлені суперечності, було обрано тему дослідження: **„Розвиток соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки

Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” як складова частина комплексної наукової теми „Зміст і технологія соціально-педагогічної діяльності з дітьми групи ризику” (державний реєстраційний номер 0107U000971). Тему затверджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 8 від 15.12.2015 р.).

Об’єкт дослідження – процес розвитку соціальної компетентності молодших школярів в інклюзивному освітньому середовищі.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі ЗЗСО.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що процес розвитку соціальної компетентності дитини молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі ЗЗСО буде результативним за таких соціально-педагогічних умов: включення дитини в інклюзивне середовище закладу загальної середньої освіти на основі залучення до особистісно значущої взаємодії з мікросоціумом; організація індивідуальної соціально-педагогічної підтримки молодших школярів з аутизмом та їхніх родин психологічною службою ЗЗСО; забезпечення процесу навчання та виховання дитини з аутизмом у ЗЗСО засобами сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Мета дослідження полягає в розробці та експериментальній перевірці соціально-педагогічних умов розвитку соціальної компетентності дитини молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі ЗЗСО.

Відповідно до поставленої мети визначено **завдання дослідження**:

1. Дослідити розвиток соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти як наукову проблему.
2. Визначити сутність, складники та особливості розвитку соціальної компетентності молодших школярів з аутизмом в умовах інклюзивної освіти.
3. Схарактеризувати сучасний стан розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі закладів загальної середньої освіти.
4. Теоретично обґрунтувати соціально-педагогічні умови розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі ЗЗСО.
5. Експериментально перевірити ефективність розроблених соціально-педагогічних умов шляхом упровадження програми розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі закладів загальної середньої освіти.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: теоретичні засади системного підходу до аналізу соціально-педагогічних явищ і процесів (В. Докучаєва, О. Караман, С. Савченко, С. Харченко); компетентнісний підхід в освіті (Н. Бібік, А. Демчук, І. Зимня, А. Каспаржак, О. Лебедев, Г. Селевко, А. Субетто); середовищний підхід як основа посилення стимулювального

соціально-виховного впливу чинників соціалізації на розвиток дитини в системі освіти (Т. Алексєєнко, А. Куракін, А. Макаренко, Ю. Найда, Л. Новікова, Н. Софій, С. Шацький); особистісно-діяльнісний підхід до розвитку людини, теорії дискретного та безперервного психовікового розвитку особистості (П. Блонський, Л. Виготський, Р. Заззо, О. Леонтєв, Л. Мардахаєв, А. Мудрик, А. Петровський, М. Савчин, П. Ситник, В. Скуратівський, В. Трощинський); соціально-педагогічні основи соціалізації та розвитку соціальності особистості, зокрема людей з інвалідністю (О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Н. Мирошніченко, С. Омельченко, О. Рассказова, С. Савченко, С. Харченко); концепції розвитку соціальної компетентності різних категорій осіб, зокрема дітей та молоді з інвалідністю (М. Андрєєва, Г. Беліцька, Н. Калініна, М. Супрун); наукові положення про загальні та специфічні закономірності нормального розвитку дітей та при розладах спектра аутизму щодо сутності цього порушення, особливостей та шляхів педагогічної та соціально-педагогічної корекції розвитку дитини з аутизмом (В. Бондар, Т. Гніда, К. Лебединська, О. Нікольська, К. Осторська, Т. Сак, В. Синьов, Є. Синьова, Т. Скрипник, В. Тарасун, Г. Хворова, О. Хохліна, А. Чуприков, Л. Шипіцина, Д. Шульженко); концептуальні засади освітньої та соціальної інклюзії й інтеграції осіб з інвалідністю, зокрема дітей з аутизмом (А. Капська, А. Колупаєва, М. Чайковський, А. Шевцов, Д. Шульженко); теорії соціальної підтримки дітей і сімей (Н. Грабовенко, О. Оксенюк, І. Трубавина, Я. Юрків); теоретичні та інструментальні розробки щодо виховання неповнолітніх в умовах інформаційного суспільства, застосування засобів ІКТ у системі освіти (В. Білоус, А. Гуржій, В. Коваленко, А. Рижанова, А. Тадаєва).

Для досягнення мети й реалізації поставлених завдань використано **комплекс методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз, порівняння та узагальнення наукових джерел – з метою визначення науково-теоретичного підґрунтя досліджуваної проблеми; системно-структурний аналіз – для розкриття сутності, складників та особливостей розвитку соціальної компетентності дітей з аутизмом; теоретичне узагальнення, систематизація, проєктування – для обґрунтування соціально-педагогічних умов розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному середовищі ЗЗСО; вивчення та узагальнення теоретичного доробку та передового соціально-педагогічного досвіду з окресленої проблеми – з метою розробки соціально-педагогічної програми реалізації визначених соціально-педагогічних умов формування соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному середовищі ЗЗСО; *емпіричні* – діагностичні методи (анкетування, спостереження, опитування, бесіда, тестування, інтерв'ю) – для вивчення рівнів розвитку соціальної компетентності дітей з аутизмом, діагностики їхнього мікросередовища; соціально-педагогічний експеримент – із метою верифікації соціально-педагогічних умов розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі; *статистичні* – методи математичної статистики – для визначення валідності та надійності одержаних результатів, зіставлення експериментальних даних із вихідними.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося впродовж

2015 – 2020 рр. на базі ЗОШ I – III ступенів № 19 та № 36 м. Харкова; Чугуївських ЗОШ I – III ступенів № 1 імені І. Ю. Рєпіна та № 7 Харківської області; Солоніцевських ліцеїв № 2 та № 3, Подвірського ліцею Дергачівської районної ради Харківської області; Харківського коледжу Комунального закладу „Харківська гуманітарно-педагогічна академія” Харківської обласної ради; Благодійного Фонду допомоги дітям з аутизмом „Квіти життя”.

У дослідженні взяли участь 206 дітей цієї категорії; на різних етапах експериментальної роботи також було задіяно: 512 учнів початкових класів, 48 учителів початкової школи й асистентів учителів, 14 працівників психологічної служби закладів освіти, 157 представників батьківської спільноти, 105 волонтерів – майбутніх соціальних педагогів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *вперше* визначено й теоретично обґрунтовано соціально-педагогічні умови розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом (включення дитини в інклюзивне середовище закладу загальної середньої освіти на основі залучення до особистісно значущої взаємодії з мікросоціумом; організація індивідуальної соціально-педагогічної підтримки молодших школярів з аутизмом та їхніх родин психологічною службою ЗЗСО; забезпечення процесу навчання та виховання дитини з аутизмом у ЗЗСО засобами сучасних інформаційно-комунікаційних технологій); розкрито сутність, складники та особливості розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти;

– *уточнено* соціально-педагогічний контекст категорії „діти з аутизмом”, зміст понять „соціальна компетентність” та „розвиток соціальної компетентності”, „інклюзивна освіта”, „соціальна інклюзія”, „інклюзивне освітнє середовище”, „соціальна ситуація розвитку”, „соціально-педагогічна підтримка” в аспекті порушеної проблеми; суть та складники соціальної компетентності молодших школярів, соціально-педагогічні ознаки її розвитку; критерії, показники та рівні сформованості соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом;

– *удосконалено:* діагностичний інструментарій оцінки рівня соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом; зміст, методи та форми соціально-педагогічної діяльності працівників психологічної служби ЗЗСО з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами; процес організації волонтерської діяльності в інклюзивному освітньому середовищі; методи та прийоми просвітницької роботи з підвищення рівня толерантності та педагогічної грамотності педагогічних працівників, дитячої та батьківської спільноти;

– *подальшого розвитку* набули наукові уявлення про розширення можливостей інклюзивної освіти різних категорій дітей з особливими освітніми потребами, потенціалу сімейного мікросередовища в соціально-педагогічній підтримці дитини з інвалідністю в умовах інклюзивної освіти; підвищення ефективності використання ІКТ у роботі з учнями молодшого шкільного віку та їхніми батьками.

Практичне значення результатів дослідження полягає в системному доборі, адаптуванні й розробці діагностичного інструментарію для вивчення соціальної компетентності молодших школярів з аутизмом: питальника „Інтерв'ю з учителем”; соціально-педагогічної ситуації „Готуймось до життя”; методик „Спостереження за поведінкою дитини в школі”, „Інтерв'ю з батьками”, „Веселі смайли”, тесту „Кіндер-сюрприз”, методики „Анна та Енн” для визначення хибних очікувань; питальника СНАТ (адаптованого для молодшого шкільного віку), методики CARS (дитяча рейтингова шкала аутизму), стандартизованого інструментарію для оцінювання порушень аутистичного спектра (адаптованого для молодшого шкільного віку); тесту „Соціальні пазли”; а також авторського інтегрованого питальника для батьків та вчителів „Оцінка соціальної компетентності дитини молодшого шкільного віку в інклюзивному освітньому середовищі”, розробка діагностичної карти „Аудит соціально-педагогічної доступності” для оцінки якості та доступності інклюзивного середовища ЗЗСО для дітей з аутизмом;

– розробці й упровадженні в освітній процес закладів загальної середньої освіти програмно-методичного забезпечення обґрунтованих соціально-педагогічних умов, зокрема: соціально-педагогічної програми „Соціальна поведінка – це просто”, методичних матеріалів щодо організації індивідуальної підтримки дітей молодшого шкільного віку з аутизмом у роботі психологічної служби ЗЗСО; орієнтовного переліку засобів інноваційно-технологічного забезпечення процесу розвитку соціальної компетентності дітей з аутизмом у ЗЗСО для працівників психологічної служби ЗЗСО, учителів, батьківської громадськості; методичних рекомендацій для адміністрації та педагогічного складу ЗЗСО щодо створення та підтримки якісного інклюзивного середовища.

Результати дослідження можуть бути **використані** в підготовці методичних рекомендацій для працівників психологічної служби, педагогічних працівників ЗЗСО, представників батьківської спільноти; діяльності громадських організацій, які займаються системною допомогою дітям з інвалідністю; професійній підготовці майбутніх практичних психологів і соціальних педагогів, зокрема організації роботи студентів у межах професійно-педагогічної практики в ЗЗСО, позааудиторних та волонтерських заходів; написанні підручників та посібників із підготовки фахівців до роботи в умовах інклюзивної освіти.

Матеріали адаптовано для доповнення та оновлення змісту підготовки майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників, а також покладено в основу розробки навчальних курсів за вибором „Соціальна робота з дітьми і молоддю в інклюзивному та інтегрованому освітніх середовищах”, „Робота працівників соціальної сфери в інклюзивному суспільстві”, „Основи інклюзивної освіти”.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес ЗОШ І – III ступенів № 19 м. Харкова (довідка № 02-04/885 від 31 жовтня 2019 р.), ЗОШ І – III ступенів № 36 м. Харкова (довідка № 1-31/1029 від 20 грудня 2019 р.); Чугуївської ЗОШ І – III ступенів № 1 імені І. Ю. Рєпіна, Чугуївської ЗОШ І – III ступенів № 7 Харківської області (довідка № 01-33 /1891 від 18 жовтня 2019 р.); КЗ

„Солонищевський ліцей № 2”, КЗ „Солонищівський ліцей № 3”, КЗ „Подвірський ліцей” Дергачівської районної ради Харківської області; Харківського коледжу КЗ „Харківська гуманітарно-педагогічна академія” Харківської обласної ради (довідка № 01-13 / 601 від 11 жовтня 2019 р.), а також Благодійного Фонду допомоги дітям з аутизмом „Квіти життя” (довідка № 11 / 10 від 16 жовтня 2019 р.).

Особистий внесок здобувача в працях, опублікованих у співавторстві, полягає в висвітленні алгоритму формування соціальної мобільності майбутніх соціальних педагогів як суб’єктів роботи з різними категоріями дітей, зокрема з дітьми, які мають ментальні порушення [6]; висвітленні ролі волонтерської діяльності професійної молоді у створенні сприятливих умов для різних категорій осіб у суспільстві [8]; розкритті сутності та шляхів формування соціальної компетентності батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами [10]; висвітленні ролі соціально-компетентної сім’ї в процесі організації інклюзивного освітнього середовища [13]; визначенні соціально-психологічних можливостей впливу кінематографа на особистість та обґрунтуванні вибору засобів кінематографії в роботі з батьками, які виховують дитину з особливими освітніми потребами [15]; здійсненні аналізу феномену соціально-правового захисту дітей із порушеннями здоров’я в Україні [16]; аналізі процесу підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми із розладами спектра аутизму [18]; обґрунтуванні важливості й необхідності інтеграції дітей з аутизмом в освітнє середовище [20].

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати дисертаційної роботи оприлюднено на науково-практичних конференціях різного рівня: *Міжнародних* – „Актуальні проблеми соціально-педагогічних досліджень” (Харків, 2013), „Виховання і Культура” (Одеса, 2013), „Радіоелектроніка і молодь XXI століття” (Харків, 2014), „Actual questions and problems of development of social sciences” (Kielce, 2016); „Scientific review Przegląd naukowy” (Київ, 2018); *Всеукраїнських* – „Формування професійної культури майбутніх педагогів в умовах модернізації освіти” (Харків, 2012), „Актуальні проблеми та шляхи вдосконалення виховного процесу в навчальному закладі” (Харків, 2013), „Сучасні проблеми гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів” (Умань, 2014), „Актуальні питання методики навчання як чинники підвищення якості професійної підготовки фахівців у вищій школі” (Харків, 2015), „Соціально-правові та організаційно-управлінські аспекти роботи працівників соціальної й освітньої сфер із різними суб’єктами сучасного соціуму” (Харків, 2016), „Проблеми саморозвитку та самовдосконалення особистості в умовах модернізації педагогічної освіти” (Харків, 2017), „Соціально-правові та організаційно-управлінські аспекти роботи працівників соціальної й освітньої сфери з різними суб’єктами сучасного соціуму” (Харків, 2017), „Створення інклюзивного простору закладу освіти в контексті розбудови суспільства рівних можливостей в Україні” (Харків, 2019); *міжвузівських науково-практичних семінарах* – „Студент-волонтер – активний громадянин та фахівець” (Харків, 2014), „Організація соціальної та соціально-педагогічної роботи у різних соціальних інституціях суспільства: матеріали” (Харків, 2016). Результати дослідження

обговорено й позитивно оцінено на засіданнях кафедри соціальної педагогіки Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (2016 – 2019 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено у 20 публікаціях (із них 12 – одноосібні); 5 – у наукових фахових виданнях України, зокрема 2 видання, що включені до міжнародних наукометричних баз (Index Copernicus).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (317 найменування, зокрема 81 іноземних), містить 15 таблиць, 6 рисунків, 18 додатків на 38 сторінках. Загальний обсяг роботи – 272 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, її зв'язок із науковими програмами й темами; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів; наведено дані про апробацію результатів дисертаційної роботи.

У першому розділі – „**Теоретичні засади розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти**” – на підставі аналізу наукової літератури розглянуто проблему розвитку соціальної компетентності в дітей з аутизмом в умовах інклюзивної освіти; розкрито сутність, складники та особливості розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом; з'ясовано сучасний стан розвитку соціальної компетентності цієї категорії дітей в інклюзивному освітньому середовищі ЗЗСО.

На основі систематизації та узагальнення наукової літератури в дисертації доведено, що порушена в дослідженні проблема є складною, багатоаспектною, міждисциплінарною та розглядається в контексті філософського, соціологічного, медико-соціального, психологічного, педагогічного та соціально-педагогічного знання. Увесь масив отриманої в результаті наукового пошуку інформації було системно впорядковано в межах таких *дослідницьких напрямів*: медико-соціальні та корекційно-педагогічні дослідження явища аутизму в дітей (Ф. Аппе, Г. Аспергер, Е. Блейлер, К. Гілберт, М. Гуревич, Б. Еванс, Л. Каннер, К. Лебединська, М. Ліблінг, М. Озерецький, М. Певзнер, Б. Римланд, А. Чуприков, М. Хворова, та ін.); педагогічні, соціально-педагогічні, міждисциплінарні студії, присвячені проблемі включення дітей з інвалідністю в освітнє середовище за умов інклюзивної освіти (Т. Бут, Т. Гніда, А. Колупаєва, Ю. Найда, С. Омельченко, Г. Пономарьова, О. Рассказова, Е. Самсонова, Н. Софій, В. Тарасун, С. Харченко, М. Чайковський, Ю. Чернецька та ін.); розвідки в галузі психолого-педагогічної науки щодо висвітлення проблеми формування компетентності особистості, дослідження різних видів компетентності, зокрема соціальної, у дітей з психофізичними порушеннями (Н. Бібік, М. Докторович, О. Дука, І. Зверева, І. Ніколаєску, К. Остроська, Л. Фурсова, А. Хуторська та ін.).

Установлено, що, попри багатоаспектну розробку теоретико-методологічних

засад порушеної проблеми й безсумнівну її актуальність, недостатньо дослідженим залишається питання розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти.

У сучасних наукових доробках учених *аутизм* (розлади спектра аутизму) визначається як важка дефіцитарність афективного тону, що перешкоджає формуванню в дитини активних та диференційованих контактів із середовищем, виразне зниження порогів афективного дискомфорту, панування негативних переживань, страху перед іншим, прагнення стереотипізувати й спрощувати ці контакти (А. Чуприков, Г. Хворова). Відповідно в дитини з аутизмом відбувається зміна траєкторії розвитку на комунікативному, когнітивному й поведінковому рівнях (Ф. Аппе), що ускладнює її соціалізацію, засвоєння нею соціальних ролей, зокрема пов'язаних із функціонуванням у системі освіти, налагодженням взаємин з іншими людьми. Відповідно, залучення такої дитини до взаємодії з соціальним і освітнім середовищем, її соціальна інтеграція та інклюзія є можливими лише за умови цілеспрямованого поступового розвитку її соціальної компетентності в системі загальної середньої освіти, починаючи з молодшого шкільного віку.

Вивчення наукових джерел, присвячених проблемам компетентісного підходу в освіті (М. Андреева, Н. Бібік, О. Василенко, А. Демчук, М. Докторович, Ю. Емельянов, І. Зимня, Н. Калініна, В. Коваленко, та ін.), дало можливість уточнити суть поняття *соціальної компетентності* дітей молодшого шкільного віку, зокрема й дітей з аутизмом, як інтегральної характеристики особистості, що відображає досягнення в розвитку її стосунків з мікросередовищем, що взаємозумовлюється засвоєнням соціальних емоцій, навчанням розпізнавання соціальних сигналів, формуванням життєвих навичок, тобто оволодінням соціальною реальністю, що надає дитині можливість ефективно вибудовувати свою соціальну поведінку залежно від ситуації та у співвідношенні з прийнятими в соціумі нормами та цінностями. Системний аналіз зазначеного соціально-педагогічного явища дозволив виокремити і схарактеризувати такі *складники соціальної компетентності* досліджуваної категорії дітей: соціально-когнітивний, емоційно-комунікативний, поведінково-маніпуляційний, соціально-мобілізаційний.

У соціально-педагогічному контексті уточнено, що соціальна компетентність молодших школярів – динамічна категорія, яка перебуває в процесі розвивальних змін і забезпечує поступове набуття дитиною здатності гармонійно взаємодіяти з навколишнім соціально-педагогічним середовищем відповідно до соціальних вимог, які постійно ускладнюються. *Розвиток соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом* розкрито як процес, унаслідок якого відбувається якісна зміна соціальної поведінки дитини з аутизмом, подолання нею комунікативних обмежень, пов'язаних із дією особистісних первинних і вторинних порушень, та набуття в мікросередовищі характеристик інтегрованої, самореалізованої, успішної особистості, яка здатна створювати та підтримувати соціальні зв'язки, налагоджувати контакти, інтерпретувати емоції та поведінку інших людей, реагуючи на них із високим ступенем адекватності.

Ураховуючи визначені вченими загальні та специфічні психовікові закономірності розвитку дитини (П. Блонський, Л. Виготський, Д. Ельконін,

Е. Еріксон, Р. Заззо, Л. Колберг, А. Петровський та ін.), з'ясовано, що поступове набуття дитиною соціальної компетентності відбувається в *соціальній ситуації розвитку*, що складається із сукупності психовікових та соціально-педагогічних чинників, які визначають систему відносин між дитиною в межах певного вікового періоду й соціальною дійсністю (шкільне й сімейне мікросередовище). Соціальна ситуація розвитку є „вихідним моментом” для основних динамічних змін соціального характеру, що відбуваються з особистістю, та детермінує форми і шлях набуття нею нових соціальних характеристик, серед яких, зокрема: засвоєння певного способу мислення та соціально визнаних уявлень про навколишній світ, системи цінностей, особистісних якостей, діяльнісно-практичних, поведінкових стратегій, а також здатність до соціальної взаємодії, навички соціальної комунікації, оволодіння провідною діяльністю, спроможність підтримувати соціальний статус учня тощо.

Узагальнення теоретичного доробку дослідників (Н. Івашура, А. Колупаєва, К. Остроська, О. Рассказова, Т. Скрипник, В. Тарасун, Г. Хворова, А. Чуприков, Д. Шульженко та ін.) дало підстави для визначення *особливостей розвитку соціальної компетентності* дитини молодшого шкільного віку з аутизмом у таких сферах розвитку особистості: емоційно-вольовій (психічна незрілість; швидка стомлюваність; особлива збудливість або, навпаки, млявість; проблема емоційного контролю; нездатність чи невміння виражати, розпізнавати та класифікувати емоції інших людей); психічних процесів (конкретний, „фотографічний” характер мислення; обмежена гнучкість сприйняття; затримка або зупинка мовного розвитку без будь-якої компенсації за допомогою використання жестів; відсутність/загальмованість реакції на мову інших людей); соціальній (обмеженість соціального досвіду; відсутність комунікативного контакту, іноді на рівні контакту очима із співрозмовником; обмеженість соціальної перцепції та рефлексії тощо). Особливості розвитку соціальної компетентності дитини з аутизмом зумовлюються характером впливу наявного в неї психофізичного порушення на здатність до встановлення соціальної взаємодії, що зумовлює специфічність її поведінки та своєрідність світовідчуття.

Разом із цим результати наукових досліджень (К. Остроська, Т. Скрипник, Д. Шульженко), у яких порушено проблему розвитку дітей з аутизмом, дають підстави для твердження, що на процес розвитку соціальної компетентності дитини молодшого шкільного віку з важкими дефіцитарними порушеннями значно впливають середовищні чинники, серед яких: соціально-психологічний клімат у дитячому колективі, який здебільшого має постійний склад і може стати компенсуючим мікросередовищем для дитини з аутизмом; якість взаємодії з компетентними дорослими; наявність програм індивідуальної підтримки, спеціального обладнання тощо.

Діагностика стану розвитку соціальної компетентності дітей з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі відбувалася з опорою на обґрунтовані на основі теоретичного аналізу проблеми *критерії та показники: соціально-когнітивний* (соціальні знання про правила та ритуали соціальної взаємодії в конкретному середовищі, успішність учнів у класному колективі); *емоційно-*

комунікативний (сформованість соціальних емоцій, рівень емоційної насиченості вербальної та невербальної комунікації, емпатійність); *поведінково-маніпуляційний* (репертуар видів активності та інтересів; здатність вибудовувати соціально очікувані стратегії поведінки у звичних ситуаціях); *соціально-мобілізаційний* (готовність до нових ситуацій, адекватність вирішення нових соціальних завдань) із застосуванням відповідного діагностичного інструментарію.

До цільової групи констатувального експерименту ввійшли діти з підтвердженим діагнозом „аутизм”, а також діти з різними нервовими розладами, граничними психосоціальними станами й порушеннями здоров'я комплексної етіології, учні з іншими особливими освітніми потребами, дезадаптовані діти, з яких було сформовано експериментальну (ЕГ – 108 осіб) та контрольну (КГ – 98 осіб) групи. У ході діагностичного вивчення діти експериментальної та контрольних груп показали майже тотожний і переважно низький рівень розвитку соціальної компетентності (36% – ЕГ та 36,4% – КГ) практично за всіма показниками.

За результатами опитування педагогічних працівників ЗЗСО були виявлені основні причини зниження соціальної компетентності в досліджуваній категорії дітей: недостатня та несистематична робота з розвитку соціальної компетентності дітей цієї категорії у ЗЗСО; складність і неоднозначність перебігу і прояву психосоціального розладу в дитини; недостатність теоретичних знань та практичних навичок у педагогічного колективу щодо роботи з такими дітьми; відсутність системи індивідуальної соціально-педагогічної підтримки дитини з аутизмом і її родини в роботі психологічної служби ЗЗСО; неоднозначна реакція батьків на рекомендації педагогічного персоналу; відсутність в усіх суб'єктів виховного впливу єдиного погляду на індивідуальну програму навчання дитини, зокрема її результати й засоби тощо. Суттєво, що в міських та сільських ЗЗСО ці проблеми виявилися спільними. Різниця полягала в основному в доступності додаткового людського, зокрема волонтерського, та технічно-інформаційного ресурсу щодо роботи з дітьми з аутизмом, якого в міських школах було більше. Крім того, встановлено, що в міських школах, визначаючи цілі та оцінюючи результати перебування дитини у школі, педагоги більше орієнтувалися на її власні досягнення, тоді як у невеликих населених пунктах, оцінюючи прогрес дитини у деяких випадках, зважали на статус батьків та інших членів родини дитини, соціальний стан сім'ї, а також мали на увазі певну неофіційну, часто стереотипізовану й дискримінаційну за суттю інформацію про стан і можливості дитини, про родину, у якій вона виховується.

Розроблені теоретичні засади дослідження порушеної проблеми та результати вивчення її стану в практиці роботи закладів загальної середньої освіти стали визначальними орієнтирами в розробці соціально-педагогічних умов розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі.

У другому розділі – **„Теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка соціально-педагогічних умов розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному середовищі”** –

репрезентовано наукове обґрунтування та змістову розробку соціально-педагогічних умов розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом; схарактеризовано результати їхньої експериментальної перевірки шляхом упровадження програми розвитку соціальної компетентності зазначеної категорії дітей в інклюзивному освітньому середовищі ЗЗСО.

Виходячи з основних положень методологічних підходів (компетентнісного, особистісно-діяльнісного, системного, середовищного), спираючись на концептуальні засади освітньої та соціальної інклюзії й інтеграції осіб з інвалідністю, ураховуючи наукові дані про загальні та специфічні закономірності розвитку дітей у нормі та при розладах аутизму, теоретично обґрунтовано *соціально-педагогічні умови* розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі: включення дитини в інклюзивне середовище закладу загальної середньої освіти на основі залучення до особистісно значущої взаємодії з мікросоціумом; організація індивідуальної соціально-педагогічної підтримки молодших школярів з аутизмом та їхніх родин психологічною службою ЗЗСО; забезпечення процесу навчання та виховання дитини з аутизмом у ЗЗСО засобами сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Упровадження обґрунтованих соціально-педагогічних умов відбувалося поетапно на основі розробленої *програми „Соціальна поведінка – це просто”*, що містила *підготовчий, основний та рефлексивний етапи*. Діяльність організовувалася комплексно за *чотирма напрямками*: просвітницька та навчально-методична робота з педагогічним колективом, учнівством, батьками; індивідуальна робота з дитиною з аутизмом та її родиною; адаптаційна робота в класному мікроколективі; діяльність із залучення волонтерського ресурсу.

Підготовчий етап передбачав формування узгодженого бачення особливостей та шляхів розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі всіма педагогічними працівниками ЗЗСО; створення єдиного інформаційного середовища для вчителів, учнівства й батьківської спільноти; підготовку та реалізацію порад з удосконалення середовища ЗЗСО для інтеграції дітей з аутизмом на основі принципів розумного дизайну; створення й підтримку сприятливого мікросоціуму в класних колективах тощо.

Верифікація розроблених умов на цьому етапі забезпечувалася створенням в експериментальних ЗЗСО *соціально-педагогічного консилиуму*, до складу якого ввійшли представники адміністрації ЗЗСО, співробітники психологічної служби, учителі, представники батьківської спільноти й громадських організацій, у межах роботи якого було проведено: методичний семінар „Діти з особливими потребами в інклюзивному просторі ЗЗСО”, круглий стіл „Інклюзивна освіта: нормативний аспект”, майстер-класи зі складання соціально-педагогічного портфоліо учнів і використання книг – соціальних історій.

Робота з батьками учнів включала тематичні засідання батьківського кіноклубу „Інклюзивний кінотеатр”, майстер-класи з виготовлення розвивальних ігор, зокрема воркшопи „Вплив пальчикових ігор на розвиток дитини з особливими

освітніми потребами”; розширені батьківські збори „Значення соціуму для дитини з особливими освітніми потребами”, диспут на тему „Критичність чи критика в оцінці розвитку дитини”.

До проведення просвітницької роботи в середовищі ЗЗСО була залучена студентська волонтерська група, яка пройшла відповідну підготовку й активно здійснювала соціально-педагогічну підтримку сімей і дітей у щорічних виїзних таборах, організованих БФ „Центр раннього втручання” для підвищення рівня самосвідомості та педагогічної грамотності батьків дітей з інвалідністю.

Для згуртування учнів молодших класів, популяризації ідей толерантного ставлення до осіб з інвалідністю волонтери організували дискусії в межах дитячого кіноклубу „Різні діти”, адаптаційні заняття, ігрові майстерні, інклюзивні театральні студії, уроки толерантності для молодших школярів.

Для посилення взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу проводилися спільні семінари для вчителів, фахівців, волонтерів, родин учнів із використанням практичних методів взаємодії (методу кейсів, проблемних ситуацій, творчих завдань тощо) на теми: „Соціальні ігри як засіб виховання дитячого колективу”, „Казкотерапія в соціальному вихованні дитини з особливими освітніми потребами”, „Інтерактивний театр – простір для дружби та самовираження” тощо.

На *основному етапі* з урахуванням результатів діагностики досліджуваної категорії дітей, спостережень учителів і спеціалістів соціально-психологічної служби та звернень батьків соціально-педагогічним консилиумом ЗЗСО було складено й реалізовано *план індивідуальної підтримки* для кожної дитини з аутизмом. Зокрема, було здійснено організацію соціальної освіти молодших школярів з аутизмом, формування або відновлення їхнього соціального статусу, надання допомоги у виробленні стратегій соціально прийнятної поведінки за умов збереження комфортного особистісного простору в дитячому колективі; консультативно-методичне та інструментально-технічне забезпечення соціально-педагогічної роботи з дитиною з аутизмом із використанням засобів інформаційно-комунікаційних технологій тощо. В індивідуальному плані передбачалося проведення корекційно-розвивальних і соціально-педагогічних занять з дитиною, ураховуючи її вікові та психосоціальні особливості та індивідуальні потреби щодо організації освітньої діяльності: індивідуальні заняття для дітей з аутизмом із соціальними картками для розвитку мовлення й вироблення персональних комунікаційних стратегій, прищеплення соціальних навичок, покращення здатності до соціальної взаємодії в дитячому колективі.

Під час індивідуальних соціально-педагогічних занять з дитиною проводили ігри, спрямовані на розвиток сенсорики, ігри з водою, ліплення, що дозволило встановити міцний комунікативний контакт із учнями та скорегувати їхні комунікаційні проблеми; організували соціальну взаємодію з дітьми через залучення їх до маніпулятивної діяльності з іграшками, ігор у ляльковий театр, спільного перегляду й обговорення мультфільмів, читання соціальних казок тощо.

З опорою на принципи конфіденційності та захисту персональних даних дитини соціальними педагогами ЗЗСО було створено електронний *Google-документ* „Розумний файл”, у якому в режимі реального часу відображалися

результати реалізації плану індивідуальної підтримки учня з аутизмом, викладалися графіки успішності, письмові звіти й замітки спеціалістів та батьків стосовно результатів виконаної роботи, пропонувалися нові завдання, застосовувалися різні підходи та засоби; було схарактеризовано сильні та слабкі сторони особистості дитини, її здатність до адаптації, визначено потребу в спеціальних корекційних та соціально-педагогічних послугах, облаштуванні середовища, використанні спеціальних матеріалів, обладнання.

На цьому етапі велику увагу було приділено інформаційно-комунікаційній підтримці процесу інтеграції дитини з аутизмом у середовище ЗЗСО. Одним із оптимальних засобів роботи з дітьми стали мобільні пристрої, оскільки вони можуть установлюватися безпосередньо на гаджет, який дитина має при собі. Це, зокрема, *мобільні додатки з голосовим супроводженням „Розумні картки”* („Розвивальні картки для дітей”, „Картки Домана”); *спеціалізовані мобільні додатки для дітей з аутизмом*, спрямовані на корекцію психомоторних порушень, розвиток самоконтролю: „Autastico” „Autitism”; *мобільні додатки з високим ступенем адаптивності для невербальної комунікації з дітьми з комплексними порушеннями здоров'я*: „Говори мовчки”, „Card Talk” тощо.

Педагогічна та батьківська спільноти заохочувалися до самоосвіти, організації індивідуальної виховної роботи з дітьми, використання в освітньому процесі сучасних інформаційних ресурсів: *LearningApps.org* (містить інтерактивні ігри-вправи й інформаційні модулі, які забезпечують онлайн-навчання й розвиток соціальних знань та вмінь дітей з особливими освітніми потребами); *Learning.ua* (здійснює інформаційну підтримку освітян та батьків учнів у вигляді блогів на різні теми, зокрема щодо організації інклюзивної освіти; містить онлайн-програми для дистанційної освіти дітей з особливими освітніми потребами відповідно до вимог МОН України); *„Розвиток дитини – сайт для розумних батьків”* (поширює ідеї свідомого виховання дітей різного віку та стану здоров'я, містить практичні завдання для розвитку та соціального навчання дітей, поради для батьків).

На *рефлексивному етапі* реалізації програми розвитку соціальної компетентності учнів з аутизмом відбулося якісне оцінювання всіма суб'єктами діяльності отриманих результатів у формі рефлексивних занять, семінарів, фотозвітів, відкритих занять в інклюзивних класах, педагогічних рад із розгляду звітів роботи із запрошенням фахівців і представників батьківської спільноти. Для зворотного зв'язку з батьками та вчителями було створено онлайн-ресурс „Пошта довіри”, організовано збір та обробку моніторингових даних щодо рівня розвитку соціальної компетентності дітей з аутизмом, узагальнено набутий досвід та підготовлено корисні поради для батьків учнів та педагогів.

За результатами контрольного зрізу на завершальному етапі дослідно-експериментальної роботи було встановлено динаміку розвитку соціальної компетентності учнів молодшого шкільного віку з аутизмом, яку наочно представлено на діаграмі (див. рис. 1).

Рис. 1. Динаміка зміни рівнів розвитку соціальної компетентності молодших школярів з аутизмом в ЕГ і КГ до і після експерименту (у %)

Узагальнення результатів аналізу стану розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом показало, що за всіма визначеними критеріями в ЕГ відбулися суттєві зміни (кількість дітей з аутизмом ЕГ, яка перебувала на критичному рівні, зменшилася на 24,9% порівняно з 2,1% КГ, а приріст за показниками елементарного рівня розвитку соціальної компетентності дітей з аутизмом склав в ЕГ 16,7% порівняно з 2,1% КГ), що свідчить про ефективність розроблених соціально-педагогічних умов розвитку соціальної компетентності дітей з аутизмом.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та практичне розв'язання наукової проблеми розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти в закладі загальної середньої освіти шляхом розробки, та впровадження відповідних соціально-педагогічних умов.

1. Ґрунтовний аналіз широкого кола психолого-педагогічних, соціально-правових, соціологічних, а також міжпредметних розвідок щодо проблеми розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти забезпечив їх системне впорядкування за такими науковими напрямками: медико-соціальні та корекційно-педагогічні дослідження явища аутизму в дітей; педагогічні, соціально-педагогічні, міждисциплінарні студії, присвячені проблемі включення дітей з інвалідністю в освітнє середовище за умов інклюзивної освіти; розвідки в галузі психолого-педагогічної науки щодо висвітлення проблеми формування компетентності особистості, дослідження різних видів компетентності, зокрема соціальної, у дітей із психофізичними порушеннями.

2. Соціальну компетентність дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти визначено як базисну інтегральну характеристику особистості, що містить соціально-когнітивний, емоційно-комунікативний, поведінково-маніпуляційний, соціально-мобілізаційний складники й відображає досягнення дитини в різних видах та формах соціальної взаємодії, що надає їй можливість ефективно вибудовувати свою соціальну поведінку залежно від ситуації та у співвідношенні з прийнятими в соціумі нормами та цінностями.

Розвиток соціальної компетентності залежить від конкретної соціальної ситуації розвитку дитини з аутизмом – сукупності внутрішніх і зовнішніх чинників, обставин, характеристик, які в певний момент часу створюють у конкретному мікросередовищі сприятливе або несприятливе поле для розвитку соціальної компетентності дитини, визначаючи внутрішню і зовнішню ситуації розвитку.

3. Узагальнення результатів проведеного наукового пошуку дозволило схарактеризувати зовнішні та внутрішні ознаки розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку як орієнтиру у визначенні особливостей такого розвитку дітей з аутизмом. До внутрішніх ознак віднесли: розширення сфери соціальних знань, умінь та навичок, засвоєння певного способу мислення та соціально визнаних уявлень про навколишній світ, системи цінностей, особистісних якостей, діяльнісно-практичних, поведінкових стратегій, розвиток соціальних емоцій; зовнішніми ознаками розвитку соціальної компетентності вважаємо: здатність до соціальної взаємодії, соціальну комунікабельність, опанування провідною діяльністю, спроможність підтримувати соціальний статус учня.

4. Соціально-педагогічна діагностика розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти за визначеними критеріями (соціально-когнітивний, емоційно-комунікативний, поведінково-маніпуляційний, соціально-мобілізаційний) та відповідними показниками показала і в експериментальній, і в контрольній групах переважно середній та низький рівні розвитку компетентності дітей. Причинами цього виявилися, зокрема, складність і комплексність порушень розвитку в дітей з аутизмом; недостатність теоретичних знань та практичних навичок у педагогічного колективу щодо роботи з такими дітьми; відсутність системи індивідуальної соціально-педагогічної підтримки дитини з аутизмом та її родини в роботі психологічної служби ЗЗСО; порушення контактів у системі „педагогічний колектив – батьки – дитина”.

5. Теоретично обґрунтовано соціально-педагогічні умови розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти: включення дитини в інклюзивне середовище закладу загальної середньої освіти на основі залучення до особистісно значущої взаємодії з мікросоціумом; організація індивідуальної соціально-педагогічної підтримки молодших школярів з аутизмом та їхніх родин психологічною службою ЗЗСО; забезпечення процесу навчання та виховання дитини з аутизмом у ЗЗСО засобами сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

6. Упровадження розроблених соціально-педагогічних умов розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом у процесі інклюзивної освіти проходило в три етапи й передбачало організацію діяльності за чотирма напрямками: просвітницька та навчально-методична робота з педагогічним колективом, батьками, дітьми; індивідуальна робота з дитиною з аутизмом та її родиною; адаптаційна робота в класному мікроколективі; діяльність із залучення волонтерського ресурсу.

На основі аналізу, порівняння та зіставлення даних, отриманих у ході діагностики рівня розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом у процесі інклюзивної освіти за визначеними критеріями та

показниками до та після організації формувального експерименту, доходимо висновку про результативність упровадження соціально-педагогічних умов розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом у процесі інклюзивної освіти.

Викладені положення не вичерпують усіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого розвитку потребують питання підготовки майбутніх фахівців до роботи в освітньому середовищі з дітьми з аутизмом.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. **Гладун Т. О.** Розвиток соціальності дітей з розладами аутичного спектру: соціально-педагогічний дискурс проблеми. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. № 8 (52). С. 294 – 300. (*Index Copernicus*).
2. **Гладун Т. О.** Розбудова інклюзивної освіти в Україні як умова розвитку соціальної компетентності дітей з інвалідністю. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. Запоріжжя : КПУ, 2016. Вип. 48 (101). С. 77–83.
3. **Гладун Т. О.** Критеріально-діагностичний інструментарій вивчення соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2017. № 8. Ч. 1. С. 65–73.
4. **Гладун Т. О.** Розвиток соціальної компетентності батьків, які виховують дитину з розладами спектру аутизму: можливості кіномистецтва. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. Бердянськ : БДПУ, 2018. Вип. 1. С. 56–62.
5. **Гладун Т. О.** Volunteering as additional resource for inclusion autistic children in sociocultural environment. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2018. № VI(29). P. 82–85. (*Index Copernicus*).
6. **Гладун Т. О., Гладун В. В.** Формування соціальної мобільності майбутніх соціальних педагогів у волонтерській роботі з дітьми, що мають інвалідність та їх батьками. *Виховання і культура*. Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2013. № 2 (33). С. 141.
7. **Гладун Т. О.** Peculiarities of developing the social competency of autistic primary learners under the conditions of unclusive education. *Scientific revive Przegląd naukowy*. Київ, 2018. № 8(51). P. 69–83.
8. **Гладун Т. О., Гладун В. В., Рассказова О. І.** Волонтерська діяльність молоді як умова розбудови громадянського суспільства. *Формування професійної культури майбутніх педагогів в умовах модернізації освіти: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5-6 грудня 2012 р.)*. Харків : ФОП Шейніна О. В., 2012. С. 107–108.
9. **Гладун Т. О.** Формування соціальної мобільності у процесі навчальної діяльності. *Актуальні проблеми соціально-педагогічних досліджень : зб. тез наук. робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Харків, 23-24 квіт. 2013 р.)*. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. С. 17 .

10. **Гладун Т. О.,** Гладун В. В., Рассказова О. І. Розвиток соціальної компетентності сім'ї яка виховує дитину з інвалідністю засобами кіно-мистецтва. *Актуальні проблеми та шляхи вдосконалення виховного процесу в навчальному закладі: тези доповідей регіональної наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 квітня 2013 р.).* Харків : ФОП Шейніна О.В., 2013. С. 81.

11. **Гладун Т. О.** Формування соціальної мобільності майбутніх педагогів у професійній діяльності. *Сучасні проблеми гуманітаризації професійної підготовки майбутніх педагогів : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару (м. Умань, 28 лютого 2014 р.).* Умань, 2014. Вип. 2. С. 27–29.

12. **Гладун Т. О.** Волонтерські ініціативи студентської молоді в умовах інклюзивного суспільства. *Студент волонтер – активний громадянин та фахівець: тези доповідей міжвуз. наук.-практ. семінару (м. Харків, 26 квітня 2014 р.).* Харків : ФОП Шейніна О.В., 2014. С. 21.

13. **Гладун Т. О.,** Гладун В. В. Розвиток соціальної компетентності батьків в умовах інклюзивного навчання як актуальна проблема сьогодення. *Радіоелек-троніка і молодь 21 століття : збірник тез наук. робіт учасників Міжнар. молодіж. форуму (м. Харків, 14-16 квітня 2014 р.).* Харків : ХНУРС, 2014. Т 8. С. 155.

14. **Гладун Т. О.** Організація змістового дозвілля як умова розвитку дітей з аутизмом. *Актуальні питання методики навчання як чинники підвищення якості професійної підготовки фахівців у вищій школі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю КЗ „Харківська гуманітарно-педагогічна академія” Харківської обласної ради (м. Харків, 11 листопада 2015 р.).* Харків : ФОП Шейніна О. В., 2015. С. 50.

15. **Гладун Т. О.,** Рассказова О. І. Сінематерапія та кіно-тренінг у соціально-педагогічній роботі з родиною, яка виховує дитину з аутизмом. *Actual questions and problems of development of social sciences : Internat. Scien.-Pract. Conf. (Kielce, June 28-30, 2016.).* Kherson ; Kielce : Publishing House „Helvetica”, 2016. Ч. 1. С. 61–64.

16. **Гладун Т. О.,** Харченко С. Я. Соціально-правовий захист дитинства: проблеми та перспективи. Соціально-правові та організаційно-управлінські аспекти роботи працівників соціальної й освітньої сфери з різними суб'єктами сучасного соціуму : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків ; Куряж, 15 грудня 2016 р.). Харків : ФОП Петров В. В., 2016. С. 102–107.

17. **Гладун Т. О.** Розвиток соціальної компетентності дітей з аутизмом в умова розбудови громадського суспільства. *Організація соціальної та соціально-педагогічної роботи у різних соціальних інституціях суспільства: тези доповідей IV міжвузів. наук.-практ. семінару. (м. Харків, 21 грудень 2016 р.).* Харків : ХГПА, 2016. С. 89.

18. **Гладун Т. О.,** Андрєєва М. О., Рассказова О. І. Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми із розладами аутичного спектру в умовах інклюзивного суспільства. *Проблеми саморозвитку та самовдосконалення особистості в умовах модернізації педагогічної освіти: тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2017 р.).* Харків : ФОП Петров В. В., 2017. С. 241–246.

19. **Гладун Т. О.** Розвиток соціальної компетентності молодших школярів з

розладами аутичного спектру як умова впровадження інклюзивної освіти в Україні. *Соціально-правові та організаційно-управлінські аспекти роботи працівників соціальної й освітньої сфери з різними суб'єктами сучасного соціуму*: тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15 грудня 2017 р.). Харків : ФОП Петров В. В., 2017. С.47.

20. **Гладун Т. О.**, Рассказова О. І. Соціальна взаємодія дітей в інклюзивних групах закладів шкільної освіти: керування чи співуправління. *Створення інклюзивного простору закладу освіти в контекст розбудови суспільства рівних можливостей в Україні*: тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листопада 2019 р.). Харків : ФОП Петров В. В., 2019. С. 53–58.

Гладун Т. О. Розвиток соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної світи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Державний заклад „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”. – Старобільськ, 2020.

У дисертації здійснено теоретичний аналіз проблеми розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної світи, досліджено її розгляд у науковій літературі. Визначено сутність, складники та особливості розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в умовах інклюзивної освіти. Схарактеризовано сучасний стан розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі ЗЗСО на основі розробленого й дібраного діагностичного інструментарію. Теоретично обґрунтовано соціально-педагогічні умови розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом в інклюзивному освітньому середовищі ЗЗСО. Експериментально перевірено ефективність розроблених соціально-педагогічних умов шляхом впровадження програми розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом.

Ключові слова: інклюзивна освіта, заклади загальної середньої освіти, інклюзивне освітнє середовище, діти молодшого шкільного віку з аутизмом, соціально-педагогічні умови розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом, програма розвитку соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку з аутизмом, діагностичний інструментарій.

Гладун Т. А. Развитие социальной компетентности детей младшего школьного возраста с аутизмом в условиях инклюзивного образования. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Государственное учреждение „Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко”. – Старобельск, 2020.

В диссертации представлены результаты теоретического анализа проблемы

развития социальной компетентности детей младшего школьного возраста с аутизмом в условиях инклюзивного образования, исследован ее рассмотрение в научной литературе. Определено сущность, составляющие и особенности развития социальной компетентности детей младшего школьного возраста с аутизмом в условиях инклюзивного образования. Охарактеризовано современная ситуация социальной компетентности детей младшего школьного возраста с аутизмом в инклюзивном образовательном среде УОСО на основе разработанного и подобранного диагностического инструментария. Теоретически обоснованы и экспериментально проверены социально-педагогические условия развития социальной компетентности детей младшего школьного возраста с аутизмом в инклюзивном образовательном среде УОСО. Экспериментально проверена эффективность разработанных социально-педагогических условий путем внедрения программы развития социальной компетентности детей младшего школьного возраста с аутизмом.

Ключевые слова: инклюзивное образование, учреждения общего среднего образования, инклюзивная образовательная среда, дети младшего школьного возраста с аутизмом, социально-педагогические условия развития социальной компетентности детей младшего школьного возраста с аутизмом, программа развития социальной компетентности детей младшего школьного возраста с аутизмом, диагностический инструментарий.

Hladun T. The development of social competence of primary school children with autism in conditions of inclusive education. – Qualification research work as a manuscript.

A thesis research, presented for the scientific degree of candidate of pedagogic sciences, speciality 13.00.05 – social pedagogy. – State institution “Taras Shevchenko National University of Luhansk”. – Starobilsk, 2020.

The thesis research gives a theoretical analysis of the problem of development of social competence of primary school children with autism in conditions of inclusive education; its consideration in the scientific literature has been studied. The essence, components and features of the development of social competence of primary school children with autism in conditions of inclusive education have been defined. The current state of development of social competence of primary school children with autism in inclusive education environment of GSEI has been characterized based on developed and selected diagnostic tools. Socio-pedagogical conditions of development of social competence of primary school children with autism in inclusive educational environment of GSEI have been theoretically grounded. The efficiency of developed socio-pedagogical conditions by introducing the program of development of social competence of primary school children with autism has been experimentally verified.

Key words: inclusive education, general secondary educational institutions, inclusive educational environment, primary school children with autism, socio-pedagogical conditions for the development of social competence of primary school children with autism, program of development of social competence of children of primary school age with autism, diagnostic tools.

Підписано до друку 29.05.2020 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times ET. Умов.-друк. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Замов. № 0601/6-20.

Надруковано з готового оригінал-макета у друкарні ФОП В. В. Петров
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис № 2480000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв.-Широнінців, 79в, к. 137, тел. (057)78-17-137.
e-mail: bookfabrik@mail.ua